

Vázlat a rendszerváltás utáni védelem-és a katonapolitikáról

Az elért eredmények és a felhalmozódó deficitek

2009

Kern Tamás

Tartalomjegyzék

TARTALOMJEGYZÉK	2
BEVEZETÉS	3
ELÉRT EREDMÉNYEK	3
1. EGYSÉGES KÜL- ÉS BIZTONSÁGFILOZÓFIA ÉS VISZONYLAG EGYSÉGES GYAKORLAT	3
2. CSATLAKOZÁS AZ EURO-ATLANTI TÉRSÉGHEZ	4
3. RENDEZETT JOGSZABÁLYI KÖRNYEZET	5
4. DEMOKRATIKUS CIVIL KONTROLL	5
5. PROFESSZIONÁLIS HADERŐ KIALAKÍTÁSA	8
FELHALMOZÓDÓ DEFICITEK	9
1. A POLITIKAI OSZTÁLY KATONASZAKMAI ÉRZÉKETLENSÉGE ÉS AZ EZZEL ÖSSZEFÜGGŐ HOSSZÚ TÁVÚ STRATÉGIAI JÖVŐKÉP HIÁNYA	9
2. KRÓNIKUS KÖLTSÉGVETÉSI DEFICIT A VÉDELMI SZFÉRÁBAN	10
3. A PERMANENS HADERÓREFORM-KÉNYSZER. KORMÁNYVÁLTÁS-REFORMVÁLTÁS.....	12
4. ORSZÁGVÉDELMI DEFICIT, TÚLVÁLLALT NEMZETKÖZI SZEREPVÁLLALÁS	13
5. A TARTALÉKOS HADERŐ HIÁNYA.....	14
IRODALOM	15

Bevezetés

A rendszerváltást követő években a Magyar Honvédség - mint minden más alkotmányos keretek között működő intézmény - jelentősen átalakult. Így többek között kialakult a szervezet nemzeti jellege, küldetésének és feladatrendszerének karaktere, jogszabályi környezete. Ma már a honvédség egy masszív szövetségi rendszerben (NATO, EU) végzi feladatát, miközben az önkéntesség elvén alapuló professzionális hadsereg-modell is sikeresen meghonosodott. Az elmúlt több mint egy évtizedben - s különösen az ország NATO-tagsága óta - a részben realizálódó haderőreformok következtében a Magyar Honvédség képe alapvetően megváltozott. Megszűnt tömeghadsereg jellege, azaz nagyságrendileg kisebb lett, és képessé vált nemzetközi, elsősorban békefenntartói feladatokat ellátására. A reformok menedzselése azonban aggasztó, ami elsősorban a pénzügyi háttér hiányosságára és a politikai vezetés diszfunkcionalitására vezethető vissza.

A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy 17-18 évvel a rendszerváltás után feltérképezze, a magyar politikai osztály meddig jutott abban az építkezési folyamatban, melynek várható eredményeként egy szocialista típusú tömeghadseregből egy nemzeti, ugyanakkor szövetségi feladatait is maximálisan ellátni képes professzionális haderő képe rajzolódik ki. Hipotézisünk szerint a Magyar Honvédség a felvázolt és a társadalom oldaláról joggal elvárt ideális út végére még nem érkezett meg, holott a rendelkezésre álló időkeretnek - álláspontunk szerint - elégségesnek kellett volna bizonyulnia. Ez a kritikai észrevétel ugyanakkor elsősorban nem a honvédelmi szféra szakmai-katonai vezetésének szól, sokkal inkább az egymást váltó kormányokat kiállító politikai osztály tevékenységét minősíti.

A dolgozat - már csak a terjedelmi korlátok miatt sem - nem tud a magyar katonai szférát vaskosan érintő minden dimenzióra kellően összpontosítani, így az általunk kiválasztott 10 pont alapján történő értékelés természetesen csak önkényes és ezáltal szubjektivitást sem nélkülöző lehet. Kellően igyekeztünk ugyanakkor arra figyelni, hogy az elemzési szempontok kiválasztásánál valóban a legrelevánsabbakra koncentráljunk úgy, hogy egyenlő számba tüntessük fel a rendszerváltás óta elért eredményeket és a felhalmozott deficiteket és kudarokat. Emellett a dolgozat természetesen csak problémafelvetésre, vitaindításra alkalmas, átfogó magyarázattal és mindenre kiterjedő értékeléssel adós marad.

Elért eredmények

1. Egységes kül- és biztonságfilozófia és viszonylag egységes gyakorlat

A rendszerváltás előtti magyar történelem utolsó 40-50 évében önálló magyar kül- és biztonságpolitika kidolgozására nem kerülhetett sor, mivel az ország nem volt szuverén állam. Így az önálló, független nemzeti kül- és biztonságpolitika

megfogalmazása és gyakorlati megvalósítása az első demokratikusan megválasztott magyar Kormány és Országgyűlés feladatává vált. Az Antall-kormány - figyelembe véve a rendszerváltást közvetlenül megelőző és az azt követő elméleti vitákat¹ - kialakította azokat a követendő stratégiai irányvonalakat, amelyek azóta is zsinórmértékül szolgálnak a magyar kabinetek kül-, biztonság- és katonapolitikai gyakorlatához. A megfogalmazott és a gyakorlatba ültetett fő stratégiai irányvonalak a következők lettek:

- csatlakozás az euro-atlanti térséghez és intézményhálózathoz (EU, NATO);
- a jószomszédi és a regionális térségi kapcsolatok kialakítása és folyamatos ápolása;
- a határon túli magyarság - mint nemzeti kisebbség - érdekeinek felvállalása és támogatása, valamint;
- az önvédelemhez, a szuverenitás fenntartásához szükséges és elégséges nemzeti honvédség megszervezése és fenntartása.²

Majd 20 év távlatából megállapíthatjuk, hogy az Antall-kormány által kidolgozott biztonságpolitikai filozófia és szisztéma bevált, annak elvi állásfoglalásaival és részben gyakorlati megvalósításával az utána következő kormányok és parlamentek alapjaiban egyetértettek, bár kisebb hangsúlyeltolódások az eltérő kormányzati periódusokban nem egyszer látványossá váltak. Így pl. amíg a szocialista-liberális kormányok jobban fókuszáltak a szomszédos kapcsolatok normalizálására akár az országhatáron kívül rekedt magyarság érdekeinek mellőzése révén is, addig a konzervatív kabinetek a határon túli magyarság érdekében keményebb konfrontációt is felvállaltak a szomszédos államokkal szemben. Ezek a kormányzati gyakorlatban kimutatható eltérések azonban sosem váltak olyan jelentőssé, amelyek következtében a fő biztonságpolitikai prioritások alapvetően átrendeződtek volna.

2. Csatlakozás az euro-atlanti térséghez

Az 1990-91-es esztendőik rendkívül jelentős változásokat hoztak az ország és a régió életében. 1990 októberében az ország az Európa Tanács teljes jogú tagjává vált, 1991. július 1-jén hivatalosan is feloszlott a Varsói Szerződés, és elhagyták az ország területét az itt állomásozó szovjet csapatok. A rendszerváltást követő, még képlékeny társadalmi-gazdasági térben azonban rendkívül destabilizáló tényezőként hatott egyrészt a Szovjetunió válsága, majd felbomlása, illetve a Jugoszláviában kibontakozó konfliktus.

Az Antall-kormány és az azt követő kormányok biztonságpolitikai törekvéseinek egyik hangsúlyos irányát így elsősorban az EK-hoz (később EU-hoz) és a NATO-hoz történő mielőbbi (politikai-gazdasági-katonai) csatlakozás alkotta. Az unióhoz és a NATO-hoz kötődő szálak megerősítése gazdasági és politikai szempontból kézenfekvő volt, ezen túlmenően azonban a magyar közfelfogás szempontjából az integráció egyet jelentett a történelmi igazságtétel

¹ Ezek az elméleti viták az ország semlegességének kikiáltásától egészen egy összeurópai biztonsági architektúra kialakításáig tartottak.

² GYARMATI 1991 403. o.

manifesztálódásával, azzal, hogy a szocialista diktatúra után az ország ismét visszatér Európába, annak minden pozitív hozadékával egyetemben (pl. demokratikus berendezkedés, gazdasági jólét, emberi és kisebbségi jogok érvényesülése, katonai biztonság). Emellett a NATO-hoz, mint alapvetően biztonsági szervezethez történő csatlakozás felgyorsításának igénye mögött katonapolitikai érvek is megjelentek. Helyesen ismerte fel a politikai osztály, hogy a remélt tagság az Észak-atlanti Szerződés Szervezetében a Magyar Honvédség korszerűsítésének, modernizációjának leghatékonyabb, és egyben legalacsonyabb költséggel járó útja.

A rendszerváltást követő eufórikus hangulatot követően azonban megjelentek az első nyugati kritikák, és ezzel világossá vált, hogy az integrációs folyamat jóval hosszabb és jóval nehezebb lesz, mint ahogyan azt az ország elitje korábban elképzelte. Köszönhetően azonban az egymást váltó kormányok szakszerű és megfontolt politikájának, az integrációs törekvések - legalábbis, ami a tagságot illeti - célba értek: 1999-ben a katonapolitikai szervezet, majd 2004-ben az EU is felvette tagjai sorába Magyarországot. Ezzel az ország biztonsági helyzete alapvetően kedvező irányba változott.

3. Rendezett jogszabályi környezet

A Magyar Honvédséget körbe vevő jogi környezet kellő biztosítékot nyújt arra, hogy a katonai szervezet korszerű, a jelenlegi politikai és szakmai elvárásoknak megfelelő jogszabályi felhatalmazás alapján lássa el kitűzött feladatait. Ebből a szempontból kitüntetett szerep hárul az Alkotmány mellett az új szerkezetben megalkotott, szinte vadonatúj honvédelmi törvényre.³

4. Demokratikus civil kontroll

A szocialista típusú hadsereg-modell a rendszerváltásnak, illetve az új típusú alkotmányos berendezkedésnek köszönhetően kimúlt. Ennek első jeleként, 1989. július 21-én kibocsátották azt a rendeletet (MN55/1989 [HK. 11.]), amely lökést adott a hadseregen belül tapasztalható pártállami markáns struktúrák lebontásának.⁴ Ennek a rendeletnek köszönhetően megszüntették a káder-és személyzeti munkában a párthatásköröket (politikai tiszt), s ezzel szinte párhuzamosan a Honvédelmi Törvény módosításával (1989. évi XXII. Tv.) bevezették az alternatív, polgári szolgálat intézményét, továbbá megszüntették az „elvtárs” megszólítást és helyette - mint ismert átmeneti jelleggel - életbe léptették a „bajtárs” kifejezést. Szeptember folyamán egy HM rendeletnek⁵köszönhetően biztosítottá vált az állomány számára a gyülekezési és az egyesülési jog érvényesítése (katonai objektumokon kívül) mellett a szabad vallásgyakorlás.

Az 1989. évi XXXI. Törvény módosítva az alkotmányt, jelentősen átalakította a honvédelem struktúráit. Így - többek között - létrejött a Honvédelmi Tanács

³ 2004/105. Tv „A honvédelemről és a Magyar Honvédségről”.

⁴ SZABÓ 2003

⁵ HM 6/1989 Rendelet.

intézménye, a köztársasági elnök vált a fegyveres erők főparancsnokává, s az Országgyűlés diszkrecionális joga lett a fegyveres erők külföldön vagy országon belüli alkalmazásáról a döntés meghozatala. Emellett az alkotmány egy új (VIII.) fejezetében rögzítették a fegyveres erők (és a rendőrség) feladatait, valamint alkalmazásának és irányításának elveit.⁶ Az új közjogi berendezkedésnek köszönhetően békeidőben a miniszterelnök, illetve az illetékes tárcavezető feladatává vált a hadsereg feletti kontroll kialakítása és gyakorlása, ugyanakkor háborús helyzetben a mozgósítás elrendelésére, a hadiállapot és a békekötés bejelentésére, valamint a köztársasági elnök által vezetett Honvédelmi Tanács felállítására a törvényhozó hatalmi ág kapott felhatalmazást.⁷

1989 novemberében a minisztertanács döntött az államigazgatási és a katonai szervezetek irányítási rendjének különválasztásáról. Így az 1989. december 1-jén leválasztották a Honvédelmi Minisztériumról a Magyar Néphadsereg Parancsnokságát.⁸ Egyfelől tehát létrejött a kormányfőnek alárendelt honvédelmi tárca új struktúrája, másrészt megalakult a katonai szervezet parancsnoksága az államfő alárendeltségében. A szervezeti átalakulás jogi kereteit az 1976. évi Honvédelmi Törvény módosításával (1990. évi XXI. Tv.) alakították ki, amely egyrészt pontosította a honvédelem irányításának rendjét, másrészt meghatározta a honvédelmi miniszter és a Magyar Honvédség parancsnokának feladatát és jogkörét.⁹ Az új struktúra negatívumai azonban nagyon korán megmutatkoztak, s alapvetően hozzájárultak a demokratikus választások után az Antall József vezette kormány és az 1990 augusztusától az államfői posztot betöltő Göncz Árpád közötti viszony elmérgesedéséhez. A legfőbb feszültség abból táplálkozott, hogy a kormányzat lényegében kívül maradt a parancsnoklási vonalon, hiszen nem alakulhatott ki a parlamentáris rendszerekben természetesnek mondható világos felügyeleti viszonyrendszer a kormányfő, a tárcavezető és a vezérkari főnök között, mivel e helyett a köztársasági elnöktől kiinduló kontrollvonal a Magyar Honvédség parancsnokán keresztül érte el a vezérkar elsőszámú vezetőjét.¹⁰

Az első szabad választások után megalakult demokratikus kormány számára világossá vált rövid időn belül, hogy a Németh-érában lefektetett védelmi reform súlyos problémahalmazzal hagyott hátra: bár Für Lajos lett a régió első civil honvédelmi minisztere, ám a minisztérium az államfő alá rendelt Magyar Honvédség Parancsnokságának elkülönülése következtében képtelenné vált arra, hogy a fegyveres erők felett valódi hatásköri jogosítványokat megszerezze. Az 1990 késő őszen realizálódó taxis-blokád időszakában kialakult a végrehajtó hatalom szereplői, azaz a kormány és az államfő között a honvédség feletti

⁶ Az új demokratikus választások után megalakult parlament az 1990. június 19-i alkotmánymódosító vita eredményeképpen a VIII. fejezet („Fegyveres erők és a rendőrség”) tekintetében az Országgyűlés a jövőre vonatkozóan kétharmados többségéhez kötötte a döntéshozást. Ennek politikai előzményét az MDF-SZDSZ paktum szolgáltatta.

⁷ SZABÓ 2001

⁸ Az 1990. évi XVI. Törvény a Magyar Néphadsereg megnevezést Magyar Honvédségre módosította, s ettől kezdődően természetesen a Magyar Néphadsereg Parancsnokságának elnevezése is Magyar Honvédség Parancsnokságára változott.

⁹ BOGNÁR 2001

¹⁰ Szabó János (2001) szerint az átalakítás szorgalmazói úgy kívánták kontroll alatt tartani a haderőt, hogy a hadsereg régi, politikailag megbízható kádereit a minisztériumból a parancsnokság alárendeltségébe helyezték át, ezzel is gátolva az újonnan alakuló demokratikus kormányok működését.

kontroll ügyében az összecsapás,¹¹ amely egészen 1991 őszéig, az Alkotmánybíróság döntéséig fennállt. A kormány által, átiratban kezdeményezett alkotmánybírósági határozat (48/1991 AB határozat) a hatáskörelosztás új rendszerét állapította meg. Az alkotmányosság felett őrökdő szervezet úgy rendelkezett, hogy az államfő csak irányelveket adhat ki és nem parancsot, mivel katonai értelmében nem főparancsnoka a fegyveres erőknek, azaz nem szolgálati előljáró. Kimondta továbbá, hogy a funkcionális irányítás egyértelműen a végrehajtó hatalom (kormányfő, honvédelmi miniszter) hatáskörébe tartozik.¹²

Az Alkotmánybíróság döntésének köszönhetően - ahogyan korábban már jeleztük - a katonai vezetésnek a minisztérium alá rendelődése fokozatosan kialakult. A honvédelmi törvény véglegesen rendezte a minisztériumnak és a kormánynak a honvédség feletti irányítási jogát. Békeidőben a honvédelmi miniszter utasítási jogköre a Magyar Honvédség Parancsnoksága felé teljesen érvényesülhetett. A kormány az irányítási funkciók zavartalan működtetése érdekében a védelmi tárcaán belül megerősítette a civil alkalmazotti kör szerepét, középírányítói pozícióba szorítva vissza a hivatásos tiszti állományt.¹³ 1993 tavaszától kezdődően a politikai államtitkár mellett már a közigazgatási államtitkár is polgári személy lett, ezzel is növelve a demokratikus civil kontroll intézményi szintjét.¹⁴ Mindezek ellenére a - civil és katonai - apparátusok szintjén gyakorta jelentkezett együttműködési zavar, amely a ciklus végére felvetette a rendszerváltás előtt megfigyelhető integrált keret visszaállításának igényét. 1994 januárjában a kabinet egy kormányhatározat (1005/1994) meghozatalával elrendelte a minisztérium és a parancsnokság összevonását, ám a Horn-kormány az intézkedést érvénytelenítette.¹⁵

A demokratikus civil kontroll teljes kiépülésére azonban az Orbán-kormány hivatalba lépéséig várni kellett. A 2001. június 12-én - a kormánypártok, valamint az MSZP és SZDSZ által - elfogadott 2001. évi XLII. és a 2001. évi XLIII. Törvény megnyitotta az utat a tárca és a vezérkar integrációja előtt.¹⁶ Az „egyesülés” következtében a Magyar Honvédség Parancsnoksága megszűnt, az új integrált minisztérium 2002. január 1-jével megalakult. A katonai szféra feletti civil kontroll ezáltal - a NATO-tagországokban megszokott módon - teljessé vált.

¹¹ A miniszterelnök és a honvédelmi miniszter a taxis-sztrájk letörése érdekében szükségesnek vélte a katonai szállítási kapacitások mozgósítását, ám a Köztársasági Elnök, mint a hadsereg főparancsnoka ezt elutasította, sőt Göncz Árpád alkotmányos válsággal fenyegette meg Antall Józsefet és Für Lajost.

¹² CSABAI 2000

¹³ SZABÓ 2001

¹⁴ 1993. március 31-én Joó Rudolf MDF-es politikus, korábban a tárca egyik helyettes államtitkára váltotta a közigazgatási államtitkári pozícióban Annus Antal altábornagyot.

¹⁵ SZABÓ 2002

¹⁶ A Honvédelmi Minisztérium és a Honvéd Vezérkar integrációjáról szóló törvény, valamint az alkotmányt módosító törvény 2001. júniusában lépett hatályba. Ezzel elkezdődött az integrált szervezeti struktúra kialakítása. A strukturális elrendezés alapelveit a „Koncepció a Honvéd Vezérkarnak a Honvédelmi Minisztériumba történő integrálása” című dokumentumban rögzítették. Elérendő cél lett, hogy a két különböző szervezetnél kisebb létszámú integrált minisztérium jöjjön létre, amely egyaránt képes a honvédelmi igazgatási, valamint a katonai szakmai döntés-előkészítéssel kapcsolatos feladatok ellátására. Prioritás volt továbbá a szervezeti duplázások megszüntetése, a vezetői szintek és státusok számának csökkentése, továbbá a költségvetési források hatékonyabb tervezése, felhasználása és ellenőrzése.

5. Professzionális haderő kialakítása

Már a rendszerváltást követő első kormányzati ciklus alatt felmerült a Magyar Honvédség strukturális átszervezésének kérdése. A vita a haderőreformról azonban - az elmúlt 17-18 évet alapul véve - különböző intenzitású volt. Ennek kapcsán az első kormányok jelentős lépéseket tettek: egyrészt csökkentették a szolgálati időt, másrészt a sereg létszámát. A haderő átszervezés során adott válaszok azonban csak felületi kezelést adtak a hadsereg problémáira. Az átfogó haderőreform késett, a sereg presztízse folyamatosan csökkent. Technikai fejlesztésre és előremutató szerkezeti átalakításra nem került sor. Ez „konzerválta” a kérdés aktualitását.

Az 1990-es évek közepétől kezdődően a magyar civil társadalom több aktora (például az Alba Kör, Hadkötelezettséget Ellenzők Ligája) a politikai közbeszéd részévé tette a sorkatonai szolgálat megszüntetését, és ezzel párhuzamosan egy önkéntességen alapuló professzionális hadsereg létrehozásának modelljét. A releváns politikai szereplők közül a kezdeményezést legelőször az SZDSZ karolta fel, és egyfajta liberális agendaként hirdette meg. A párt - érzékelve a közvélemény és a médiumok többségének támogatását - 1999-ben politikai vitanapot kezdeményezett a parlamentben, „A kötelező sorkatonai szolgálat felváltása önkéntes és hivatásos hadsereggel és Magyarország NATO-csatlakozása” címmel.¹⁷ Álláspontjuk szerint megérett a lehetőség arra, hogy a sorozáson alapuló rendszert Magyarországon azonnal felszámolják. A politikai vita azonban nem hozott áttörést, álláspontjával ekkor még magára maradt a liberális párt, ugyanis a szocialista párt is csak középtávon, 10-15 év alatt látott lehetőséget arra, hogy a sorkatonai állomány megszűnjék. A többi parlamenti párt eleve elvetette az azonnali struktúraváltás lehetőségét.

A koncepcionális eltérések ellenére azonban az ezredforduló utáni években a magyar politikai elit szinte egyöntetűen - kivétel az FKGP és az MDF bizonyos körei - támogatásáról biztosította a sorozáson alapuló hadseregmodell viszonylag látható időn belüli megszüntetését. A téma - kiemelten pozitív társadalmi támogatottsága okán - így a 2002-es országgyűlési választások egyik releváns szakpolitikai kérdésévé vált. Nem meglepő tehát, hogy az egymást követő szocialista-liberális kormányok programjaiban ez a programpont olyan kiemelt katonapolitikai feladatként fogalmazódott meg, melyet a ciklus végéig realizálni kell. A kormány álláspontja szerint a geopolitikai körülmények alapvető változása, illetve az ország szövetségi kapcsolatrendszere (NATO, EU) miatt a hagyományos tömeghadsereg-modell fenntartását a továbbiakban semmi sem indokolja. Így békeidőben a vegyes rendszerű (sorozott + szerződéses) haderőt az önkéntes jelentkezés alapján szolgálatot teljesítő hivatásos, szerződéses és önkéntes tartalékos állományból álló Magyar Honvédség váltja fel. 2004-ben a folyamatok felgyorsultak, s még ebben az évben a parlamenti pártok együttműködésének köszönhetően megszűnt a sorozáson alapuló hadseregmodell, s helyét a professzionális szervezettségű honvédség vette át.¹⁸ Az áttérés

¹⁷ KERN 2005 194-199. o.

¹⁸ Az új Gyurcsány-kormány 2004 szeptemberében benyújtotta az Országgyűlésnek az új honvédelmi - A Honvédelemről és a Magyar Honvédségről szóló - törvény koncepcióját és egyben kezdeményezte az Alkotmány idevágó rendelkezéseinek módosítását. 2004 őszén a parlamenti vita megkezdődött. Az új honvédelmi törvény-tervezet és az Alkotmány módosításáról szóló

nem csak katonaszakmai és gazdasági szempontból bizonyult megalapozott lépésnek, hanem egyben találkozott a '90-es évek óta egyre masszívabban jelentkező társadalmi elvárásokkal is (azaz a kényszersorozás felszámolásával).

Felhalmozódó deficit

1. A politikai osztály katonaszakmai érzéketlensége és az ezzel összefüggő hosszú távú stratégiai jövőkép hiánya

A különböző ideológiai oldalak között kialakult és állandó feszültséget okozó kulturális törésvonalak (pl. kommunista-antikommunista, népi-urbánus) nehézkessé tették még a nemzeti sorskérdések esetében is a pragmatikus-szakmai döntések meghozatalát, a közös stratégiai együttgondolkodást. Az előbbi sajátosságból adódóan, az egy kormányzati ciklusra tervező, éppen aktuális kormányokban nem volt annyi bátorság, hogy felvállalják a reformokkal törvényszerűen együtt járó fájdalmas politikai lépések meghozatalát, a ciklusokon átívelő átalakítások negatív következményeit. Ennek következtében a kormányzati időszak elején eltervezett reformlépések sorra felpuhultak, az azonnal jelentkező negatív hatások elkerülése végett a kísérletek sorra leálltak.

Ennek köszönhetően máig nem született meg az a Nemzeti katonai stratégia, amely nélkül a sikeres átalakítás esélyei nagyban csökkennek.¹⁹ Nem lehet belevágni annak ismerete nélkül a reformokba, hogy milyen hadsereget, haderő-modellt akar „üzemeltetni” a politikai és katonai elit. Amennyiben nem tisztázott, hogy milyen haderőrendszert kell kialakítani, akkor magának a reformnak a célja marad tisztázatlan.

Így megállapíthatjuk, hogy a politikai osztály átpolitizáltsága következtében Magyarországon máig nem alakult ki egységes álláspont azzal kapcsolatban, hogy mekkora létszámú honvédségre van szükség, ennek a katonai erőnek milyen alapvető feladatokat kell ellátnia, és ehhez a feladatellátáshoz mekkora költségvetési forrásokat kell rendelni annak érdekében, hogy az ország szuverenitásának garantálása és a szövetségesi kötelezettségből adódó tevékenység zavartalanul biztosítva legyen. Álláspontunk szerint erre vezethető vissza, hogy az általunk a következőkben bemutatott további négy deficitelem (a katonai források krónikus hiánya, a permanens reformkényszer, az országvédelmi deficit, illetve az önkéntes tartalékos haderő hiánya) napjainkra felhalmozódott, egymásra torlódásuk együttesen igazolja vissza a honvédelmi szférában jelentkező anomáliákat.

törvényjavaslat vitáját az Országgyűlés egy keretben bonyolította le. A közel három hónapos, kemény parlamenti vita után a Fidesz beadta derekát és hozzájárult az új honvédelmi törvény és az Alkotmánymódosítás elfogadásához. Ezzel a professzionális haderő és az önkéntes tartalékos rendszer kiépülése elől a politikai akadály elhárult.

¹⁹ A Nemzeti katonai stratégia társadalmi-szakmai vitáját ugyanakkor 2008 tavaszán-nyarán lefolytatták. Most már csak a minisztériumi vezetésen múlik, hogy a koncepcióból mikor születik a katonai szakmát koordinálni képes kormányhatározat.

2. Krónikus költségvetési deficit a védelmi szférában

A katonai költségvetés a rendszerváltás óta sohasem bizonyult elégségesnek az alapvető feladatok ellátására, a szükségszerű és halaszthatatlan technikai fejlesztések előmozdítására és a humánállomány megfelelő bérezésére. Az utóbbi 5-6 évben azonban a finanszírozásban mutatható ki a legnagyobb elmaradás. A 2002 óta regnáló szocialista-liberális kormányok legkíméletlenebb károkozása a védelempolitika területén a finanszírozási rendszer szétverésében mutatkozik. Mára a védelemre szánt költségvetési források hiánya krónikus méreteket öltött. Azon túl, hogy az elégtelen anyagi keretek következtében a halaszthatatlan technikai fejlesztések egész sora maradt el, a legsúlyosabb probléma, hogy a magyar kormányzati elit szavahihetősége a szövetséges (NATO-) országok politikai és katonai vezetői előtt erőteljesen megcsappant.

A NATO 2002-es prágai csúcscrétékezletén a magyar kormány még a védelmi kiadások növelését jelentette be.²⁰ A Medgyessy-kormány ígérete szerint a 2003–2006 közötti időszakra a védelmi költség GDP-hez viszonyított arányát 1,81 százalékról 2,01 százalékra kívánták volna emelni, amelyből közvetlenül a Honvédelmi Minisztérium részaránya 1,81 százalék lett volna.²¹ A konkrét és egyben számon kérhető vállalás azonban nem teljesült, a négyéves ciklus alatt a katonai kiadások radikálisan csökkentek: 2003-ban a GDP 1,69 százaléka, 2004-ben 1,53 százaléka, 2005-ben 1,28 százaléka, míg 2006-ban már csak 1,17 százaléka fedezte a magyar honvédelem kiadásait.²² Ez az arány sem 2007-ben, sem 2008-ban nem változott, illetve változik alapvetően.

A védelmi költségvetés drasztikus megkurtítását úgy hajtotta végre a szocialista vezetésű kabinet, hogy közben monstre kommunikációs kampányt indított a széles közvélemény előtt történő reklámozására. A nyilvánvaló csúsztatásokra épülő kormányzati propaganda, valamint a tények és a közlések között feszülő masszív eltérések mellett nem kell hosszan magyarázni, hogy a katonai költségvetés évről évre megfigyelhető, radikális csökkenése miként tette bizonytalanná mind a haderóterveket, mind pedig a NATO-, illetve a hazai fejlesztési vállalásokat.

A 2006-os választási kampányban, még az erőteljes kormányzati ígéretek ellenére is világossá válhatott az éberebb megfigyelők számára, hogy a társadalom és a humánszféra (például oktatás, egészségügy, honvédelem) területén a következő évek komoly megszorításokat hoznak. A második Gyurcsány-kormány legnagyobb feladata ennek megfelelően az lett, hogy amennyire csak lehet, elkerülje annak bélyegét, hogy a védelmi szövetségi

²⁰ A tisztánlátás érdekében talán nem közömbös ismertetni a magyar kormányok 2002 előtti vállalásait is. A Horn-kabinet ígéretet tett a NATO-nak, hogy a magyar katonai kiadások GDP-hez viszonyított arányát az 1997. évi 1,44 százalékról 2001-re 1,81 százalékra emeli. Ez a vállalás az Orbán-ciklus alatt 2000-re 1,51 százalékra mérséklődött, majd a 2001–2004 közötti időintervallum alatt 1,61-re változott. A vállalásokkal szemben a valós ráfordítások a következőképpen alakultak: 1999-ben 1,65 százalék, 2000-ben 1,72 százalék, 2001-ben 1,83 százalék, 2002-ben 1,67 százalék a GDP-hez viszonyított arányban.

²¹ SZENES 2006

²² A védelmi kiadások támogatásának mértéke már 2005-ben az 1997-es támogatási szint alá süllyedt, amikor a Horn-kormány először tett ígéretet a NATO-nak a katonai költségek növelésére.

rendszerben csak amolyan „biztonsági potyautasként” vesz részt. Ez az igyekezete azonban kissé megkésett. 2006 novemberében ugyanis a NATO főtitkára, Jaap de Hoop Scheffer még diplomatikusan, majd 2007 januárjában a brit Konzervatív Párt árnyékkormányának védelminiszter-jelöltje, Liam Fox immáron nyíltan és erőteljesen kritizálta a magyar kabinetet, amiért mindössze a GDP 1,1-1,2 százalékát fordítja katonai kiadásokra, holott a NATO a tagállamai számára 2005-ben meghatározott egy elvárt szintet, ami a GDP 2 százaléka körül mozog.²³ Sőt, a brit ellenzéki politikus kijelentette: a pártja által szorgalmazott megállapodás alapján „felfüggeszthető lesz azon NATO-országok tagsága, amelyek (védelmi) kiadásai elmaradnak a közösen elfogadott szinttől”.²⁴

Nem tagadható, hogy a hadsereg létszámához viszonyítva az ország erőn felül teljesít a külföldi katonai jelenlétet illetően, ugyanakkor azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ez a vállalása az egyedüli, amelynek maradéktalanul eleget tesz a közösen elfogadott szövetségi (NATO, EU) célkitűzésekből. Másrészt a markáns külföldi jelenlét egyben olyan alapvető nemzeti érdek, melynek képviselőtéről még a szocialista kormányok sem mertek lemondani.²⁵ A nemzetközi szerepvállalás azonban nem helyettesítheti a 17-18 év óta felhalmozódó katonai fejlesztések hiányát vagy a katonatársadalom presztízsét megalapozni képes új bérrendszer kialakítását. Márpedig erre a kormányzat által biztosított anyagi keretek továbbra is elégtelenek.

Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy már annak is örülnünk kell, hogy - a korábbi években tapasztaltaktól eltérően - a védelmi költségvetés további megnyirbálására 2008-ban nem kerül sor. Ez persze korántsem jelenti azt, hogy a honvédelemre fordítható költségvetési keretösszeg elégséges volna. A GDP 1,17-1,18 százalékát kitevő katonai büdzsé továbbra is elégtelen arra, hogy a Magyar Honvédség az Alkotmány 40/A § (1) bekezdésében foglaltakat, vagyis az ország katonai védelmét és a nemzetközi szerződésekből eredő kollektív védelmi feladatokat egyaránt és egyszerre ellássa. Az nem lehet mentség, hogy a közeljövőben országvédelmi szempontból a magyar haderő önálló műveleti alkalmazására nem kell számítani, miként az sem, hogy az ország szövetségi feladatait (pl. Nyugat-Balkán, Afganisztán) erőn felül látja el. A kormánynak olyan katonai költségvetés elfogadását kellett volna szorgalmaznia, amely legalább jelzésértékűen elindul abba az irányba, amely a felzárkózást jelenti a NATO-tagállamai által teljesített költségvetési átlaghoz (a GDP 1,7-1,8%). Erre nem csak a NATO rigai csúcstalálkozóján (2006. november) született megállapodás „kötelezi” a kormányt és a parlamentet, hanem egy 2007

²³ A NATO főtitkára már 2005-ben is kifogásolta, hogy Magyarország keveset költ védelemre, pedig akkor még a szektorra történő ráfordítás a GDP közel 1,3 százalékát tette ki. A NATO bürokráciájához tartozó elemzők már legalább három évvel ezelőtt felhívták a figyelmet arra, hogy a magyar honvédség technikai elmaradottsága jelentős, és ez a lemaradás tovább nőhet, amennyiben a kormány nem teszi lehetővé a katonai kiadások komoly – a GDP 2 százalékához közelítő – növelését. A legtöbb kritika a honvédelmi vezetést a vállalt integrációs feladatokról (*Force Integration*) és haderő-fejlesztési céloktól (*Force Goals*) való elmaradások miatt érte.

²⁴ A toryk kitennek a NATO-ból Magyarországot. *Népszabadság*, 2007. január 12.

²⁵ Kétségtelen tény, hogy a magyar honvédség a közös, nemzetközi feladatokban való szerepvállalások (például békefenntartás) tekintetében a tagországok között kiemelkedően, az első harmadban szerepel.

júniusában született országgyűlési határozat is.²⁶ A határozat szerint törekedni kell arra, hogy az ország teherbíró képességével összhangban a védelmi kiadásokra fordított költségvetési források GDP részaránya folyamatosan közelítsen a NATO tagállamok átlagának megfelelő arányához.

3. A *permanens haderőreform-kényszer. Kormányváltás-reformváltás.*

Azt is világossá kell tennünk, hogy a rendszerváltás utáni védelmi kormányzatok örök dilemmája, vagyis hogy a honvédelmi szféra strukturális átalakításában a politikai és a szervezeti konfrontációk és fájdalmak azonnal, míg az eredmények általában csak több kormányzati ciklus múlva jelentkeznek, részben érthető.²⁷ Érthető, mert a rendszerváltás után a politikai erőterben bekövetkező tendenciák és jellegzetességek (pl. erős pártmegosztottság, kétharmados törvényhozási procedúra, a civil társadalom gyenge nyomásgyakorló képessége) nem kedveztek a bátor politikai lépések megtételének, a valóban kiérlelt, hosszútávon végiggondolt reformfolyamatok beindításának. A rövid távú, legfeljebb egy kormányzati ciklusra összpontosító kormányzati- és elitlogikák következtében a honvédelmi reformkísérletek eredményességének esélye szinte egyenlő volt a nullával. A demokratikus deficittel küszködő politikai közélet legfeljebb arra teremtett lehetőséget, hogy felismerésre került a reformok szükségszerűsége, ám a politikai osztályon belül a közös célok meghatározásáról és azok elérése érdekében a feladatok kitűzéséről az együttgondolkodás nem vált jellemzővé.

A katonai szférában tapasztalható permanens reformok felpuhulását az is „elősegítette”, hogy a politikai, a bürokratikus-közigazgatási és a katonai elit együttműködésének hiánya az elmúlt 17-18 év alatt szinte mindvégig látványosnak bizonyult. Alapvető sikereket elérni csak akkor lehet, ha a reformban szereplő minden fél hajlandó az együttműködésre, a célok és döntések kompromisszumos lefektetésére, meghozatalára. Az mindenki számára világos, hogy minden átalakítási folyamatban a különböző szereplők ellentétes érdekekkel rendelkeznek. Ez a természetes konfliktuspotenciál csak abban az esetben oldható fel, amennyiben előre meghatározzák az együttműködés feltételeit, a felelősségi rendszereket, a döntés-előkészítésben és döntéshozatalban játszott szerepeket, valamint a végrehajtás szabályrendszerét. Ez a kooperáció Magyarországon zavarokkal volt terhelt, s ennek következtében a reformok több esetben elnehezültek, lelassultak.

A védelmi reform egyik, ha nem a legfontosabb aktora maga a Magyar Honvédség állománya. Ezt az állományt az elmúlt 17 évben a permanens reformkényszer állandóan „félelemben” tartotta (léépítések), miközben a továbbszolgálók azzal találták szembe magukat, hogy társadalmi- és anyagi presztízsük folyamatosan csökken. Ilyen körülmények közepette nem érhetne váratlanul a politikai döntéshozókat, hogy a honvédség tiszti állománya sok

²⁶ A kormány 2007. június elején fogadtatta el a parlamenttel a „Magyar Honvédség további fejlesztésének irányairól” szóló országgyűlési határozatot. Az 51/2007-es határozatot az ellenzéki pártok is támogatták.

²⁷ Ez a dilemma természetesen a fejlettebb nyugati demokráciáknak is sajátossága, nemcsak a politikai, gazdasági és társadalmi transzformációt levezényelni kényszerülő közép-európai elitnek.

esetben nem támogatta - a néhol szakmaiatlan, anyagilag ellehetetlenített - átalakítási folyamatot. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy a Magyar Honvédség katonáinak túlnyomó része nem reformellenes, ugyanakkor politikai irracionális az a velük szemben támasztott követelményrendszer, hogy négyévente alkalmazkodjanak a politikai rezsimek újabb és újabb reformkoncepcióihoz. Emellett arra is rá kell mutatnunk, hogy a mennyiségi változások, a humáninfrastruktúra esetében jelentkező leépítések önmagukban nem eredményeztek minőségi változásokat.²⁸ Sőt, a magyar tapasztalatok szerint, mivel a működési elvek reformja felemásra sikerült, így a nagyarányú létszámcsökkenés ellenére a kisebb haderőben ugyanazok a problémák termelődtek újra, mint a nagyobb létszámú honvédségnél megfigyelhető volt. (Természetesen nem a nagy létszámú hadsereg-modell mellett érvelünk, csupán a reform-kísérletek koncepciótlanságára hívtuk fel a figyelmet.)

4. Országvédelmi deficit, túlvállalt nemzetközi szerepvállalás

A II. Gyurcsány-kormány egyértelművé tette, hogy a XXI. század elején a Magyar Honvédség előtt álló legfontosabb cél a missziós képességek elsajátítása, illetve kibővítése, az expedíciós haderő kialakítása a ciklus végéig. A célkitűzés akár támogatható is, ugyanakkor zavaró, hogy mindezt továbbra is a területvédelmi képességek kárára teszi a kormányzat, ráadásul politikai-szakmai egyeztetések nélkül.

Az igaz, hogy az ország - NATO-, illetve EU-tagsága következtében - biztonsági környezete kitágult. A XXI. század elején már olyan, akár távolinak tűnő régiók is befolyásolják a magyar érdekeket, amelyek korábban nem vagy alig voltak a nemzeti biztonságpolitikai gondolkodás részei. A jelenlegi kormányprogramban is kitüntetett expedíciós képességek elsajátítása, illetve folyamatos bővítése így egyértelműen nemzeti érdek. Az elmúlt években azonban a mindig kisebb hadsereglétszámot megcélzó haderőreformok következtében a szövetségesek - főleg a NATO - számára felajánlott csapat-hozzájárulások, illetve képességfejlesztések folyamatosan visszaestek.

Az expedíciós képességek kiteljesedésének terepe a békefenntartó hadműveletekben való részvétel. A katonai transzformáció legkomolyabb eredménye, hogy a missziós tevékenység mára beépült a Magyar Honvédség identitásába, sőt egyes szakértők szerint a katonai pályaválasztás egyik kitüntetett szempontjává vált.²⁹ Magyarország szerepvállalása ezen a téren már csak a létszámot (legalább 1000 fő) tekintve is ambiciózus, nem beszélve ennek jelentős költségeiről (évente 11-12 milliárd forint).³⁰

Nem tagadható, hogy az 1000 fős békefenntartó kontingens, illetve az ezzel kapcsolatos magyar vállalások következtében Magyarország megítélése a

²⁸ MARTINUSZ 2003

²⁹ SZENES 2006

³⁰ A közel 1000 fő jelenleg 16 béketámogató műveletben vesz részt. A magyar békefenntartók többsége, mintegy 70 százaléka a különböző NATO-missziókban szolgál, amely jól kifejezi Magyarország szövetségesi elkötelezettségét. További 13 százalékuk az EU, 10 százalékuk az ENSZ irányítása alatt áll, a többiek az EBESZ szervezésében, illetve más egyezmények alapján szolgálnak.

különböző nemzetközi szervezetek körében jelentősen javult. Tudomásul kell venni ugyanakkor azt is, hogy a távoli (iraki, afganisztáni) szerepvállalások már eddig is alaposan megterhelték a katonai költségvetést. Az egyre növekvő műveleti költségek pénzügyi feszültségeket indukáltak a különböző haderő-átalakítási programokban, melynek következtében mind az országvédelmi feladatok, mind a haditechnikai fejlesztések leértékelődtek. A fejlesztések elmaradása lassan olyan méreteket ölt, hogy már a prioritásként kezelt külföldi missziókban történő részvételt is több esetben technikai korlát fenyegeti.

5. A tartalékos haderő hiánya

A világ egyetlen egy országa sem engedheti meg, hogy a biztonságát befolyásoló valamennyi veszély elhárítására kizárólag az állandó reguláris haderőt alkalmazza. A NATO- tagországok és a semleges államok többsége ezért olyan tartalékos erőket tart fenn, melyek képesek a különböző veszélyek és feladatok (pl. területvédelem, katasztrófavédelem, belső társadalmi rend fenntartása, terrorizmus elleni küzdelem, külföldi békefenntartásban történő közreműködés) elhárítására, illetve ellátására.

A jelenlegi kormányzati elit azonban 2004 vége - a professzionális hadseregmodellre történő átállás - óta képtelen egy valóban működő, az önkéntesség elvén alapuló, tartalékos haderő kialakítására. A tétovázás egyértelműen a kormányzati felelősségre mutat rá. Különösen annak ismeretében, hogy egyrészt az állam már „működtet” egy erre a célra létrehozott szervezetrendszer (Önkéntes Tartalékos Rendszer-ÖTR), másrészt egyes szakpolitikusok (Simicskó István) már hét-nyolc éve szorgalmazzák valamilyen tartalékos modell bevezetését, sőt az utóbbi években a magyar hadtudományi szakirodalom is támogatja vagy a jelenlegi szervezeti háttér megerősítését vagy egy új kiépítését - mégsem sikerült a szocialista kormányoknak az előrelépés ezen a területen.

Az utóbbi években (2006-2007) tapasztalt racionálisnak tűnő, a minisztériumot és a vezérkart, valamint az ahhoz tartozó organizációkat érintő átszervezések ellenére a védelmi vezetés továbbra sem fordít kellő szakmai, jogi és anyagi figyelmet a tartalékos rendszer kiépítésére. Szervezeti értelemben ugyan igen, ám a gyakorlatban nem működik a honvédségen belül a már előbb említett ÖTR, mivel a feltöltöttség minimális. Egyes információk szerint évente 100 fő alatt van azoknak az önkéntes jelentkezőknek a száma, akik tartalékos szolgálatra vállalkoznak.³¹ Továbbra sem megnyugtató az a politikai válasz, amely szerint a különböző válságok esetén a professzionális haderő kiegészítésére a korábban

³¹ A hadkötelezettség megszüntetésekor jött létre az önkéntes tartalékos rendszer. Az önkéntes tartalékos jogviszony önként jelentkezés alapján, kérelemre a tartalékos katona és a Honvédség között megkötött szerződéssel jön létre. A jelentkezők első alkalommal 25 napos kiképzésen vesznek részt, majd évente 15-15 napra behívják őket. Az így eltöltött szolgálati időhöz kötötten 1-3 havi illetmény illeti meg az önkéntes tartalékosokat. A legnagyobb probléma, hogy anyagi források és a jogszabályi környezet kialakításának hiányában az évi kéthetes kiképzést az önkénteseknek saját szabadságuk terhére kell vállalniuk, ugyanis a munkáltatók kárpótlására sem megfelelő anyagi bázis nem áll rendelkezésre sem törvényi felhatalmazás nem kötelezi őket arra, hogy az önként jelentkezőt tehermentesítsék a rövid szolgálati időszak alatt.

kiképzett tartalékosok alkalmasnak bizonyulnak.³² Természetesen ezt a problémát a védelmi kormányzat önmagában képtelen felszámolni, hiszen meglévő források hiányában az érdekeltség megteremtése nem képzelhető el. Előrelépés ezen a területen csak kormányfői támogatás és ösztönzés esetén várható, ám a konvergencia-program mindenhatóságába vetett kormányzati fiskális bizalom kizárja ezt.

Összefoglalva kimondható tehát - kitekintve a nemzetközi porondra -, hogy a professzionális hadseregmodellt választó Magyarországnak sincs más lehetősége, minthogy tartalékos rendszerét megújítsa. Ennek a rendszernek viszonylag rövid időn belül (3-5 év) képessé kell válni arra, hogy adott esetben - a katasztrófahelyzetekben történő helytállás mellett - harci- és kiszolgáló támogatást biztosítson az aktív haderőnek, s egyben tevőleges összekötő legyen a professzionális honvédség és a polgári közösség között. Ennek precíz kimunkálását azonban a politikai osztály nem háríthatja másra. A katonaszakmai közeg készen áll arra, hogy az elitet ebben a munkájában segítse, s biztosítható az is, hogy a magyar társadalomban is találhatók olyan személyek, akik a megfelelő szabályozás és az anyagi ösztönzők ismeretében bátran vállalkoznak - szabadidejük terhére - a nemzet szolgálatára.

Irodalom

BOGNÁR 2001 = BOGNÁR Károly: A Magyar Néphadsereg, majd Honvédség fejlesztése, reformtörekvései és átalakítása 1959-től 1998-ig. In: Ács Tibor-Horváth István (szerkesztők): Honvédelmi reformok, haderóátalakítások Magyarországon, 1848-1998. Budapest, 2001.

CZUPRÁK 2006 = CZUPRÁK Ottó: A tartalékerő szerepe a védelem hatásalapú képességének alakításában. *Hadtudomány* 2006/4.

CSABAI 2000 = CSABAI György: Az integrált védelmi minisztériumról. *Katonai Logisztika* 2000/ 3.

GYARMATI 1991 = GYARMATI István: Magyarország biztonságpolitikai környezetének alakulása 1990-ben. In: Magyarország Politikai Évkönyve, Budapest, DKMKA, 1991. 400-405. o.

KERN 2005 = KERN Tamás: Magyar biztonságpolitika a változó világban. In: *Elszalasztott esélyek – Parlamenti vitanapok 1991-2005*. Szerkesztette: Kéri László-Szabó Andrea, Budapest, MTA PTI, 2005. 168-208. o.

KERN 2007 = KERN Tamás: A Honi Gárda esete a magyar politikai elittel – Avagy szükség van-e önkéntes tartalékos erőre Magyarországon is? *Kommentár* 2007/ 5. 82-93. o.

³² Jelenleg már a szakmai kritikai vélemények széles bázisa áll a minisztérium rendelkezésére a probléma felszámolása érdekében. Lásd pl. URBÁN-SZIGETI 2006, illetve CZUPRÁK 2006

KERN 2008 = KERN Tamás: Védelem- és katonapolitika – befejezett haderőreform? In: Végjáték. A 2. Gyurcsány-kormány második éve. Szerkesztette: G Fodor Gábor-Stumpf István, Budapest, Századvég Kiadó, 2008. 384-413. o.

MARTINUSZ 2003 = MARTINUSZ Zoltán: A magyar haderő stratégiai felülvizsgálata. In: Magyarország Politikai Évkönyve, Budapest, DKMKA, 2003.

SZABÓ 2001 = SZABÓ János: Haderő-átalakítás. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2001.

SZABÓ 2002 = SZABÓ János: A honvédelem nagy projektjei 2001-ben. In: Magyarország Politikai Évkönyve, Budapest, DKMK, 2002.

SZABÓ 2003 = SZABÓ János: Haderőváltás Magyarországon. PolgART Kiadó, Budapest, 2003.

SZENES 2006 = SZENES Zoltán: Magyar Honvédség a NATO-ban. Mit várhatunk Rigától? Hadtudomány 2006/4.

URBÁN-SZIGETI 2006 = URBÁN Lajos-SZIGETI Lajos: A magyar haderő és a tartalékos katonák. Új Honvédségi Szemle 2006/5.